

Hrvatska u karolinškoj Europi

Osvrt na katalog izložbe

Kad je godine 1998. Europska komisija najavila svoju zamisao "Karlo Veliki. Stvaranje Europe", po prvi je put jedan hrvatski muzej uvršten u europski niz izložbi koje su bile posebne vrste. Priređivači nisu, u početku, zamislili međusobno premještanje izložbi nego pet

izložbi na pet mjesta u različitim državama, a svaka bi od njih imala sadržaj iz doba Karolinga, od osmoga do desetoga stoljeća, i svaka bi okupila izložke s različitih mjesta svojega prostora u jednom muzeju. Ne znam jesu li pojedine izložbe naknadno bile pokazane u drugim mjestima, ali znam da će hrvatska biti u Bresciji (kada ovaj moj prikaz bude tiskan). Prva je u nizu bila izložba u Paderbornu ("Kunst und Kultur der Karolingerzeit" od 23. srpnja do 1. studenoga 1999.). Druga je bila u Barceloni ("Catalunya Carolíngia 785 - 987" od 16. prosinca 1999. do 27. veljače 2000.). Treća je izložba bila u Bresciji ("Il futuro dei Langobardi" od 18. lipnja do 19. studenoga 2000.). Muzej hrvatskih arheoloških spomenika u Splitu bio je određen za četvrtu izložbu. Zadnja predviđena izložba, u Yorku ("The Golden Age of York: Alcuin and Charlemagne"), nije još održana, iako je bila predviđena od travnja do listopada 2001. Splitska je izložba "Hrvati i Karolinzi" u prvoj hrvatskoj najavi-letku bila netočno vremenski određena od 30. svibnja do 30. rujna 2001., a međunarodna ju je najava točno odredila od 25. prosinca 2000. do 30. svibnja 2001. Otvorenje je bilo 20. prosinca 2000., a izložba je trajala do 15. srpnja 2001. Katalog nije bio tiskan za otvorenje izložbe, iako je označen godinom 2000., nego je predstavljen tek 26. svibnja 2001.

Katalog je sastavljen od dva omašna sveska. Takva je podjela veoma prikladna, jer je svaki od njih zasebna cjelina i moguće ih je istodobno prelistavati i pratiti podatke bez poteškoća premetanja po jednom teškom svesku. Oprema je kataloga savršena jer su svi grafički dijelovi izrađeni posebno za ovo djelo. Fotografije Zorana Alajbega pokazuju u novoj obradbi sve izložke i pojedina važna nalazišta (neki su, a možda i svi, karolinški spomenici iz svijeta pokazani po novim tiskanim izdanjima). Crteži Silvane Juraga i Nade Šimundić Bendić i grafičko oblikovanje zemljovida Nevena Marina dopunjuju fotografije na najbolji mogući način. Nijedna se od ovih sastavnica knjige ne može postidjeti usporedbe s opremom knjiga u svijetu. Ovo iskustvo još jednom pokazuje koliko mnogo umijeća i novca valja uložiti u opremu knjige i kako je važno u njoj imati za svaki dio po jednog izvježbanoga suradnika koji će svojemu poslu dati vlastiti izraz.

Pisani je dio kataloga podijeljen u dva temeljna dijela. Prvi je naslovljen *Rasprave i vrela*, a drugi ima naslov *Katalog*. Svaki su dio sastavili brojni suradnici. U prvom su znanstvenici iz Splita: Željko Rapanić, Ante Milošević i Vedrana Delonga, iz Zadra: Mladen Ančić i Nikola Jakšić te iz Zagreba: Željko Tomičić i Miljenko Jurković. U drugom su kataloške jedinice sastavili članovi muzeja u Beču, Splitu, Čakovcu, Zagrebu, Poreču, Vinkovcima, Zadru, Osijeku, Varaždinu, Virovitici, Rijeci, Šibeniku i Puli te članovi konzervatorske službe u

Puli i Dubrovniku, sveučilišni profesori iz Zagreba i Zadra i po jedan stručnjak koji više nije u nekoj ustanovi: iz Zagreba (Miho Demović) i iz Splita (Željko Rapanić). Posve je opravdano u ovakvu zbornom djelu očekivati i naći različite obradbe sadržaja, vlastite pojedinom piscu, a dobro je što je u cjelini postignuta prikladna mjera prikaza zadanoga sadržaja, a taj je zadani sadržaj u oba sveska ostvaren na monografskoj razini. U tom prednjači drugi svezak (Katalog), jer je u njemu po prvi put sabrano i ujednačeno pokazano sve što je iz karolinškoga doba nađeno na hrvatskim prostorima (koliko sam doznavao po javnim razgovorima o izložbi, sve je u katalogu sadržano, iako dio izložaka iz Republike Bosne i Hercegovine nije bio posuđen, jer je posudba bila politički uvjetovana, što je priređivač odbio). Vjerojatno je dio sadržaja iz prvoga sveska bilo moguće naći i u već tiskanim radovima istih pisaca, što mogu samo naslutiti jer to nisam provjeravao, ali me pogled na bibliografiju upućuje na sličnosti sadržaja. Svaki je taj rad u ovoj novoj obradbi zasigurno dobio novu ujednačenost, a čitatelju je nadasve koristan ovaj novi oblik i oprema u jednoj knjizi. Pomnjoj čitajući Rapanićev rad, jer mi je po mnogočemu bliži, jedna me je rečenica začudila, pa ću je navesti upravo u ovom crkvenom časopisu kao primjer načina razmišljanja u neekrvenim znanstvenim krugovima (stranica 40): "Razdoblje znatne krize, potaknuto prisutnošću Istočnih Gota, očituje se na početku 6. stoljeća i u crkvi kad se, na primjer, na salonitanskim koncilima 530. i 533. godine raspravlja o granicama biskupijâ. Nekim je biskupima u dalmatinskom zaleđu dopao na upravljanje velik prostor. No, u to je doba i sama crkva trebala pomoć, umjesto da je sukladno svojemu nauku pruža drugima, pa je veliko područje postalo teret i biskupima i nadbiskupu. Tek su veći gradovi poput Salone, Jadera, Pole i Poreča, te Osora, Krka i Raba, Siscije i djelomice Sirmija, spomenimo one o kojima ima nešto više svjedočanstava, bili u mogućnosti djelovati primjereno crkvenim potrebama." Nejasno mi je kako je sadržaj obaju Sabora potakao piščevu misao o Crkvi koja treba pomoć, a sama je ne daje. Koliko pamtim iz saborskih spisa, o kojima sam pisao godine 1994., a po ovom sudim kako ih i Rapanić prihvaća kao nekrivotvorene (dok ih Ivo Babić odbacuje kao krivotvorene), Solinska crkva, priznajući siromaštvo i druge unutarcrkvene poteškoće, ne traži pomoć od drugih nego snagom saborskih odluka nastoji prevladati ono što ju prijeći u njezinu poslanju, pa to čini i utemeljenjem novih biskupija koje će biti bliže vlastitim zadaćama i tako ih lakše svladati. To je moguće zapaziti i u našoj sadašnjosti kad su utemeljene nove biskupije od riječke i zagrebačke nadbiskupije, dijelom i za ublažavanje posljedica nedavnoga rata. Još ću zabilježiti tri Rapanićeva zaključka koja

ocjenjujem pokazanim bez dokaza, a na dokaze je pisac morao barem kratko upozoriti (čak i ako ih je pokazao negdje prije ovoga rada, što je možda učinio s onim o Splitu, u radu iz godine 1995., koji nisam sada provjeravao), jer takvi zaključci imaju dalekosežan utjecaj. Prvi je o Venanciju (stranica 39) "koji je - kako izgleda - bio upućen iz Rima da naučava u Dalmaciji i Panoniji, pa je tako postao prvi biskup u Saloni". Drugi je o djelu pape Ivana Četvrtoga i benediktinskoga opata Martina (stranica 45): "ako se toj vijesti iz *Liber pontificalis* može u cijelosti vjerovati". Treći je o Splitu kao biskupskom sjedištu od zadnjih godina šestoga stoljeća (stranica 49): "Epidaurski biskup Florencije, koji se spominje u papinim pismima, vjerojatno je u to doba, svršetkom 6. i u 7. stoljeću stolovao u Rausiju, kao onaj salonitanski u Spalatumu". Među zaključcima bez dokaza je i onaj o naslovniku crkve u solinskoj Gradini.

Rapanićev je rad uvod prvoga dijela kataloga, jer je namijenjen stjecanju općega znanja. On čitatelja pregledom povijesti od grčke kolonizacije do franačkih misionara uvodi u razumijevanje onoga što je bilo prije nego je do Hrvata doprla karolinška vlast. Pisac je to postigao jednostavnim tumačenjem uzroka i posljedica te preglednim rasporedom najvažnijih podataka. U prijepornim vremenskim odrednicama, poput dolaska Hrvata, pisac prihvaća novije prijedloge, tako i onaj o doseljenju Hrvata oko godine 800. Upravo je to onaj trenutak povijesti kada Karlo Veliki ostvaruje prvu srednjovjekovnu ujedinjenu Europu.

Ostali su dijelovi u prvoj knjizi namijenjeni posebnim znanjima o franačkom razdoblju u hrvatskoj povijesti. Mladen Ančić piše o povijesti nastajanja i trajanja franačke vlasti na prostorima što ih obuhvaća ova izložba. Počelo je oko godine 778. neuspjelim mirnim zauzimanjem Istre, a nastavljeno njezinim pokoravanjem vojničkom silom, vjerojatno nekoliko godina poslije 778. Franačko ratovanje s Avarima u Panoniji dovodi (godine 796. spomenute u Ljetopisima) slavenske vojnike u franačku vojsku, a potom uzrokuje i doseljenje u južne dijelove avarskoga kaganata. Pisac u svojim zaključcima naglašava upravo doseljenje. Možda je moguće razmišljati i o drukčijem tumačenju navoda franačkih izvora o pojedinim slavenskim narodima (*gentes*). Taj spomen ne mora uvijek dokazati doseljenje, premještanje narodnosne skupine istodobno spomenu u izvoru, može biti i dokaz njezina postojanja na spomenutom prostoru i prije vremena nastanka toga izvora. Pobuna donjopanonskoga kneza Ljudevita i franačka pobjeda te pobune, godine 822., proširuje granice dalmatinske kneževine. Uz rat s Bugarima, oko godine 828., koji nisu uspjeli trajno proširiti svoje granice na zapad, tako je završeno širenje Karolinškoga carstva na istok. Na Vrbasu nastaje

nova europska granica s Bizantom i narodima koji su bili naseljeni u njegovim granicama (Srbi, Bugari). Pisac dalje opisuje franačku vlast u Istri (izvor iz 804.) i u Dalmaciji (izvor iz 817.), naglašujući njezine bitne razlike u Dalmaciji gdje je na najnižoj razini vođa naroda (*dux*), a ne franački dužnosnik kao u Istri. Pisac u opisu jačanja vlasti hrvatskoga kneza u doba Trpimira ne spominje njegovu ispravu kao krivotvorenu, a u njezinu opisu (u Vrelima) tumači taj svoj zaključak neuvjerljivošću razloga krivotvorenja u vrijeme nastanka sporova u šesnaestom ili sedamnaestom stoljeću, što je posve uvjerljiv zaključak. Pisac slijedi povezanost hrvatskoga kneza s franačkom vlašću sve do godine 888., kada ona slabi, u vrijeme smrti Karla Trećega. U okvirima je utjecaja franačke vlasti opisano i primanje kršćanstva koje je postalo najočitijim pokazateljem kako su Hrvati brzo prihvatili sve novo iz toga kulturnoga kruga. Ovom Ančićevu radu najviše pripada poglavlje Vrela što ga je on sabrao i uredio (osim dva zadnja izvora koja je uredio Željko Rapanić, a njegovim je znakom označen samo jedan, dok je na onom o Gottschalku znak vjerojatno izgubljen u računalu). "Pregled pisanih vrela složen je po naravi, načinu postanka i vrstama tekstova (historiografija; isprave, pisma, zakonski tekstovi i pečati; teološka djela i pjesme), a unutar svake skupine vremenskim slijedom". Ovakav raspored (po mojem je poimanju već pomalo zastario, jer traje više od stotinu godina, još od Franje Račkoga) morao je biti providen vremenskim kazalom (koje je i Rački uvrstio kao korisno pomagalo).

Dva opširna rada u ovom prvom dijelu kataloga sadrže preglede arheoloških spomenika u dvama prostorima što ih dijeli rijeka Sava. Ante Milošević je proučio karolinške utjecaje na pronađenim arheološkim ostacima južno od Save (najsjevernija su nalazišta Novi Vinodolski, Bugojno i Rogatica, a najjužnije je Herceg-Novi). Željko Tomićić je proučio arheološka nalazišta sjeverno od Save, u međuriječju s Dravom i Dunavom, a u njima je najviše ostataka avarskih i slavenskih uporabnih predmeta ostavljenih od doba seobe u šestom stoljeću do franačkoga razdoblja. U ovim su radovima sažeti podaci i vrednovanje onoga mnoštva nalazišta koje je u najvećem dijelu svojega bogatstva pokazano na izložbi i pojedinačno opisano u Katalogu, drugom svesku ovoga izdanja. Za cjelovit pregled karolinških spomenika preostalo je u ovom prvom dijelu pokazati građevine, njihovu kiparsku opremu i latinsku pismenost sačuvanu na kamenim natpisima.

Miljenko Jurković je proučio predromaničko graditeljstvo na našim prostorima i pokazao podjednako važne vrijednosti karolinških utjecaja i onoga što je građevinama na ovim prostorima bilo vlastito u nasljedovanju zatečenih graditeljskih spomenika i

prostornih odnosa. U razmatranju brojnih Jurkovićevih zaključaka, utemeljenih na njegovu dobrom poznavanju spomenika, zapazio sam jedan, meni neshvatljiv. U opisu crkava kružnoga tlocrta sa šest (i osam) udubina (šesterolisnih građevina) napisao je (stranice 178 i 179): "Memorijalnih funkcija, one nisu ovisile o euharistijskim i liturgijskim datostima, pa ih tako nalazimo kako u bizantskim gradovima Zadru, Splitu i Trogiru i na prostoru hrvatske kneževine te u Zahumlju" (slično je ponovljeno na stranici 186: "šesterolisne građevine nemaju nikakvu euharistijsku liturgijsku funkciju, dakle ne pripadaju redovnoj crkvenoj organizaciji župa"). Kako to crkva, bilo gdje, nije imala euharistijski i liturgijski sadržaj i kakva je mogla biti mjesna razlika toga sadržaja u nekim drugim vrstama crkvenih građevina, kad se u onoj rečenici ističe, kao posebnost, podjednako postojanje opisane vrste građevina u različitim državnim cjelinama? Sjetih se, u razmišljanju o crkvama s grobovima onih koji su ih podigli, kako splitski arhidakon Toma piše o onoj s kraljevskim grobovima: *Que ob reuerentiam regalium sepulchrorum concessa fuerant quibusdam regularibus ad tempus, qui assidue in eis officiorum ministeria exercebant.*

Nikola Jakšić je pod točnim, ali i duhovitim naslovom *Klesarstvo u službi evangelizacije*, sabrao svoje prijašnje zaključke o pojedinim umjetničkim radionicama koje su širile svoj stil i prenosile u svoj način rada neke drugdje oblikovane pojedinosti. Tek je u Jakšićevim radovima prodrila u hrvatsku povijesnoumjetničku znanost (a to u općem pogledu na njezino trajanje znači sa znatnim zakašnjenjem) cjelovita spoznaja o postojanju radionica u nas, sličnih onima u drugim europskim prostorima. Pored posvemašnje uvjerljivosti njegova zaključivanja, imena što ih je dao pojedinim radionicama dokazuju jedno, gotovo pjesničko, nadahnuće koje ga je vodilo u promatranju spomenika.

Slično je i Vedrana Delonga svoje bogato iskustvo u proučavanju natpisa pretočila u raspravu o latinskoj pismenosti karolinškoga doba sačuvanoj na epigrafskim spomenicima. Ovakva cjelina pokazuje i s koliko je istančanoga poznavanja liturgijskih izričaja nastojala i uspjela prepoznati učenost naručitelja natpisa. Epigrafska je baština od Istre do Kotora ovim radom osvijetljena novim i trajno vrijednim spoznajama njezine vrijednosti.

U drugom dijelu ovoga izdanja, u Katalogu, popisano je sve što je izloženo i što nije moglo biti izloženo, a uz to su opisane i građevine koje su na izložbi pokazane fotografijama. Popis je podijeljen po cjelinama: Istra (28 nalazišta), Panonija (25), Dalmacija (28), Hrvatska i pridružene sklavinije (93). Najudaljenije nalazište na sjeveru je Prelog (Drava), na istoku Zemun (Dunav) i na jugu Prevlaka u Tivatskom

zaljevu. Podjela je u skladu s radovima u prvom dijelu izdanja, iako je ocjenjujem više kao odjek nekadašnjih podjela prostora po različitosti državne uprave, a manje kao činjenicu od trajne vrijednosti. Po mojem zaključivanju, upravo umjetničko blago na ovoj izložbi pokazuje, s bilo koje strane granicâ, jedinstvo u oblikovanju, a brojnost i raznovrsnost spomenika posljedica su njihova nastanka i sudbine kroz stoljeća od tada do pronalaženja njihovih ostataka, a ne posljedica pripadnosti raznim državama. Nisam razumio zašto je nalazište Rose, na ulazu u Bokokotorska vrata, u sklaviniji, a Prevlaka, na dnu zaljeva na istoj strani toga poluotoka (Luštice), u Dalmaciji. Zar je moguće tako točno odrediti prostor bizantskoga grada, posebno onoga koji je važan po cjelini morskoga puta do njega (zar bi sada tako dugo međunarodni vojnici čuvali susjedno Oštro kad ne bi i ono bilo u jednoj sigurnosnoj cjelini)? Zamjerio bih i mjesnom određenju "Putalj kraj Splita" (mjesto broj 61, stranica 324) tim više što je natuknicu napisao Kaštelanin.

Sudeći po fotografijama izložbenoga prostora u Katalogu, okvir je izlaganju ovoga blaga iz karolinškoga doba ostvario Joško Plejić sa suradnicima, jednostavnom opremom i umjerenim načinom tumačenja, bez poigravanja izloščima i izmišljanja dodatnih sadržaja što privlače gledatelja. Muzej je hrvatskih arheoloških spomenika kroz sedam mjeseci trajanja ove izložbe doista bio sličan onom muzeju što su ga u mašti gledali njegovi davni voditelji, posebno Stjepan Gunjača, bio je svehrvatski.

Milan Ivanišević